

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/16/13-17>

Səadət Məmməd qızı Bayramova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

seadet19710214@gmail.com

ƏZİZƏ ƏHMƏDOVANIN UŞAQ HEKAYƏLƏRİNİN ƏSƏRLƏRİNİN DİDİAKTİK ƏHƏMİYYƏTİ

Xülasə

Əzizə Əhmədovanın hekayələri, təmsilləri, uşaq ədəbiyyatı ilə bağlı apardığı təhlil yazıları mövzu və mündəricəsi, sərgilədiyi yaradıcı intelleksiya ilə sırf etnik mədəniyyət kutsallıqlarının gələcək nəsllə aşılmasına hesablanır. Məlum olduğu kimi, uşaq fantaziyası və onun ucu-bucağı görünməyən maraq dairəsi bütün aspektləri ilə həyatı öyrənməyə, görüb-müşahidə etdiklərini dərkə yüklənir. Bunların isə bir bütöv və yüksək peşəkarlıqla bədii fakta çevrilməsi yaradıcıdan yüksək səriştə və bacarıq tələb edir. Uşaq yazıçısı olmağın çətinlikləri bu kontekstdə həm də uşaq qəlbinin mütəxəssisi olmağa bağlanır. Məqalədə Əzizə Əhmədovanın uşaqlar üçün yazdığı nəsr əsərləri araşdırılaraq geniş aspektdə təhlilə cəlb edilir.

Açar sözlər: *Əzizə Əhmədova, nəsr, didaktika, uşaq ədəbiyyatı, hekayə*

Saadat Mammad Bayramova

ANAS Institute of Literature named after Nizami Ganjavi

Ph.D. in Philology

seadet19710214@gmail.com

Children's stories of Aziza Ahmadova the didactic significance of his works

Abstract

Aziza Ahmadova's analysis of stories, representations, and children's literature is aimed at instilling ethnic cultural sanctities to the next generation with the content and content and her creative intellect. As is well known, children's fantasy and its infinite range of interests are charged with learning about life in all its aspects, understanding what they see and observe. Turning these into a whole and highly professional artistic fact requires high competence and skill from the creator. The challenges of being a children's writer, in this context, are also tied to being an expert on children's hearts. In the article, the prose works written by Aziza Ahmadova for children are analyzed in a broad aspect.

Keywords: *Aziza Ahmadova, prose, didactics, children's literature, story*

Giriş

İyirminci yüzillik ədəbiyyat tarixinə uşaq yazıçısı kimi adını yazmış Əzizə Əhmədovanın yaratdığı nəsr örnəkləri didaktik əhəmiyyəti ilə həmişə geniş oxucu kütləsinin marağına səbəb olmuşdur. Ümumiyyətlə, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının inkişafında iyirminci yüzillik ayrıca mərhələdir. Bu mərhələnin zənginliyi yaradıcı axtarışları, janr rəngarəngliyi və mətn mükəmməlliyi möhtəşəmlik qazanır. Poeziya, nəsr, dramaturgiya müstəvisində yüksək etnokulturoloji təfəkkür intelleksiya ilə bağlanan poetik örnəklər zəngin məzmun qatları, uşaq dünyasını əks etdirmə spesifikasi, didaktik mahiyyəti ilə müxtəlif təhlillərdə sistemli yanaşmalara şərait yaradır.

Əzizə Əhmədovanın müxtəlif zaman kəsiklərində çıxan “Xınalı qayalar” (1967), “Yaz qarı” (1970), “Bu ellərə vurulmuşam” (1970), “Onu çiçəklər sevdi” (1977), “Bir ürək sındırmışam”

(1980), “O günlərə baxıram” (1982) və s. kitabları bütünlükdə yaradıcı istedadını, bədii-estetik qayənin morfolojiyasını, metamodel formulasını bir bütöv olaraq ortaya qoymaq gücündə görünür. Ümumiyyətlə, “uşaq ədəbiyyatı mənəvi-estetik və ideya-məfkurəvi tərbiyə məktəbinə çevrilmişdir. Bu ədəbiyyat yeniyetmələri əməksevər, namuslu, vətənsəvər, milli və bəşəri olmaq ruhunda tərbiyə edir. Öz qaynaqlarını əsrlərin dərinliyindən alan Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı tərəvətli, təsirli və uzun ömürlüdür. Şifahi xalq ədəbiyyatı xəzinəsinin inciləri – nağıllar, mahnılar, dastanlar, atalar sözləri, lətifələr və s. uşaq ədəbiyyatını xalqilik və bədii sənətkarlıq baxımından zənginləşdirir. Məlumdur ki, uzun əsrlərdən bəri xalq öz folklorunda uşağa pedaqoji və bədii-estetik tərbiyə metodunun ideal nümunəsini yaratmışdır” (Namazov, 2007: 8). Ə.Əhmədovanın yaradıcılığının ana axarını bütün parametrlərdə məhz xalqın zəngin həyat təsəvvürləri, müəyyənlanmış kutsal mədəniyyətklişləri təşkil edir. Yüksək xəlqi təfəkkür intelleksiyasına bağlanan bu örnəklər funksional məzmunqatları ilə arxaik modelləşmə normativləri üzərindən sənətkarlıq baxımından bütövlük qazanır.

“Qorxmazın səhvi” (1957) ilə böyük ədəbiyyata gələn Ə.Əhmədova uşaq qəlbinin mütəxəssisi olaraq milli-mənəvi dəyərlərin təbliğini bütün yaradıcılığı boyu məram olaraq qarşısına qoymuş və yaratdığı hər bədii örnəklə nəyisə aşılamağı məqsədə çevirmişdir. “Xınalı qayalar”, “Arı”, “Novruzgülü-yazgülü”, “Qısa ömrü mərd yaşadı”, “Onu çiçəklər sevdi”, “Şehli güllər”, “Duman”, “Səyyar dovşan”, “Yağış”, “Yaz qarı”, “Toplan və kölgəsi”, “Heyvanların qış hekayəti”, “Ayı meşədən küsdü”, “Ağlayan çəpiş” və s. hekayələr uşaqların mənəvi dünyasına işıq tutmaq, bilgi vermək baxımından əvəzsizdi. Xalqın zəngin mədəniyyət təsəvvürlərinə bağlanan bu hekayə örnəkləri adından da göründüyü kimi mükəmməl faktura ilə səciyyəvilik qazanır. Burada ilin fəsilləri, təbiətin əsrarəngiz gözəllikləri, coğrafi landşaftın rəngarəngliklə əvəzsizlik sərgiləyən floravə faunası bir məram olaraq uşaqlara təlqin olunmaq məqsədi daşıyır. Görkəmli maarifçi H.Zərdabının on doqquzuncu yüzillikdə söylədiyi “balalarımızın başa düşəcəyi əsərlər yaradaq” çağırışı bir tezis olaraq sonrakı dövrlər üçün prinsip səviyyəsində əsas götürülmüşdür. “Bir bahar meşədə, kol dibində bitən bənövşə başını qaldırdı. Mavi gözlərini həyata açdı, sevinclə dedi:

-Ah, dünya nə gözəldir! Meşə nə gözəldir! Hər tərəf mavidir. Səmaya bax, o da mavidir! Yərə bax, o da mavidir! Ağaclar da mavidir! Yaşamaq nə qədər gözəldir!

Bayaqdan kol dibində qısılib, nəfəsini belə çəkməyə qorxan Dovşan onun səsinə eşidib, kəkələyə-kəkələyə dedi:

-Yaşamaq gözəldir deyirsən?! Əlbəttə, sənin üçün yaşamaq gözəldir. Nə qurd dalınca düşüb səni qovur, nə də tülkü. Özün də nə yemək dərdi çəkirsən, nə də qorxu” (Əhmədova, 1980: 120). Göründüyü kimi, mətn informasiyası və epizodun verdiyi təfəsilat mükəmməllik örnəyi olaraq bir neçə istiqamətdə motivləşmə ilə diqqət önünə gəlir.

- a) uşaq dünyasını əks etdirmə modelinin spesifik müəyyənliyi ilə;
- b) mükəmməl nitq etiketlərindən yararlanma imkanlarının rəngarənglik aspektlərini sərgiləmək xüsusiyyəti ilə bütövlük qazanır;
- c) didaktik məzmun qatının çatdırdığı informasiya əsrarəngizlikləri etnik müəyyənliyin lakanik-liyinə bağlanır;
- ç) dil, üslub mükəmməlliyi ilə yazıçı istedadının nələrlə fəlaklaşdığını aydınlaşdırır;
- d) mühit və yaradıcı şəxsiyyət təmsalında ciddi təsəvvür formalaşdırır və s.

Bütün bunlar bir bütöv olaraq yazıçı təsəvvürünə, etnik sistemin arxaik yaddaşdan gələn normativlərinə, əxlaq və mənəviyyət bütövlüyünə bağlanır. Bənövşə və dovşan təmsalında canlandırma uşaq dünyasını əks etdirməyə, onun spesifiklik məqamlarında olanları bir bütöv olaraq fəlaklaşdırmağa köklənir (Azərbaycan klassik uşaq ədəbiyyatı antologiyası, 1998: 300).

Dünyanın gözəlliyi, təbiətin füsunkarlığı, baharın əsrarəngizlikləri təmsalında sərgilənən bilginin çatdırma üsulları uşaq fantaziyasına, görüb müşahidə etdiklərinə əsaslanmaqla, həm də onun dərkinə bağlanır. Yazıçı bütünlükdə yüksək sənət intelleksiyasından çıxış etməklə nitq janrları ilə uşaq dünyasına son dərəcədə həssaslıq göstərməklə dünyanın gözəllikləri təmsalında iki təbiət

varlığını obrazlaşdırır. Dovşan və bənövşə timsalında uşaq fantaziyası, onun özünəməxsusluq qatları yazıçı dərki və uğurlu ifadə forması ilə mahiyyəti ortaya qoyur. Flora (bitki aləmi) timsalında bənövşə bir zəriflik və fauna (heyvanlar aləmi) timsalında dovşan bir ehtiyatkarlıq və qorxaqlıq, zəiflik baxımından təxminən müəyyən kontekstlərdə eyni xətdə dayanır. Uşaq dərkində və marağında bunların özünəməxsus canlandırılması və ona qayğı anlamında rəhmlilik təsəvvürünün aşılması vardır. “Cəmiyyət böyüməkdə olan nəslin timsalında öz ömrünü davam etdirir və həmin nəslin tərbiyəsi, əxlaqı, mənəviyyəti, davranış normaları, dünyagörüşü, əqidəsi, arzu və istəkləri daim onun diqqət mərkəzində durur. Həmin keyfiyyətlərin işıqlı, müsbət istiqamətə yönləndirilməsində uşaqlar üçün yaradılmış mənəvi sərvətdən-bədii əsərlərdən də mühüm vasitə kimi istifadə edilir.

Azyaşlılar və gənclər üçün yazılmış məzmunlu, dolğun, sağlam ruhlu əsərlər uşaqların mənəvi-estetik zövqünü oxşayır, fantaziya və xəyallarının həddlərini genişləndirir, əxlaqi-tərbiyəvi cəhətdən kamilləşməsinə, dünyaduyumunun, həyatı idrak qabiliyyətinin inkişafına, vətənpərvər, nikbin, humanist və beynəlmiləli kimi yetişməsinə kömək edir, həyat və mübarizəsinin həqiqi yolunu onlara öyrədir” (Məmmədov, Babayev, Cavadov, 1992: 3). Ə.Əhmədovanın çeşidli mövzularda yazdığı “Nənəm və mən”, “Bənövşə bəndə düşə”, “Hər çəməndən bir çiçək”, “Rəssam payız”, “Şanapipik alçaqdan uçarsa”, “Xəzri”, “Xəzər Xəzərdən gəlir”, “Bu kisəni hardan almısan”, “Qaragöz”, “Xəbərci qara qarğa”, “Ayını yer uddu”, “Bir qış gecəsi”, “Günəş gəldi meşəyə”, “Lalə bəbəyində bir ev var”, “Bahar gələndə” və s. hekayələri yazıçı istedadının zənginliyini, onun didaktik işarələnmə spektrlərini, ortaya qoyduğu əxlaqı, mənəviyyət və düşüncə zərifliyini bir bütöv olaraq əks etdirməyə bağlanır.

Əzizə Əhmədovanın rəngarəng mövzularda yazdığı əsərləri adlanmadan bütünlükdə məzmun xətlərinə, ifadə üsullarına qədər bu kanonik sistemin qorunmasına bağlanır. Mövzu seçimi, onun çatdırılması spesifikasiyası, dil janrları və s. sırf uşaq dünyasına enməni və oradan çıxış etməni bir zərurət olaraq qarşıya qoyur. Bədii örnəyin uğurluluğu bütün parametrlərdə buna bağlanır və bir prinsip olaraq əsas götürülməni gərəkli edir. Məsələn, suallarla dolu bir nümunəyə diqqət yetirək: “Görən Günəş yorulmur? Axı, o bircə saat da dincəlmir, həmişə yoldadır. Hardasa, kiməsə köməyə tələsir bu odlu kürə.

Günəşmi tələsir? Günəşmi gedir? Əlbəttə, yox! Yer kürəsidir gedən. Yer kürəsidir tələsən!

Günəş çəkildi, sanki ətrafa bir kədər çökdü. Quşlar yuvalarında gizləndilər, bu kədəri quşların susması bir qədər də hüznləşdirdi.

Günəş çəkildi, hava soyudu. Bayaqdan Günəşdən qorxan külək ətlərini çəkə-çəkə gəldi və öz buz nəfəsini ağaclara toxundurdu. Uzun tellərini yerə sürtən söyüdlər əsdi. Tellərini bir yerə cəm elədilər. Sanki anlamışdılar ki, külək onların kövrək tellərini yolub tökəcək. Duymuşdular ki, Günəş batandan sonra meydan küləyə qalır” (Əhmədova, 1990: 313). Burada isə müəllif bir başqa bilginə Günəşin hərəkətliliyi kontekstində mətnə gətirir və onun funksiyasını, istilik, işıq timsalında ortaya qoyduğu paradigmanı diqqət önünə gətirməklə təfəssilata varır. Işıq və qaranlıq, gecə və gündüz, isti və soyuq timsalında özünü göstərən sıralanma uşaqlar üçün bir qavram hadisəsi olmaqla müxtəlif yanaşmalara, maraqlara yol açır. V.V.Vinoqradov vurğulayır ki, “ümumiyyətlə, söhbət fərdi söz yaradıcılığından gedəndə üslub məsələsi fəvqəladə dərəcədə kəskin şəkildə meydana çıxır. Adətən, belə deyirlər ki, üslub elə insanın özüdür, o, təkrarolunmaz fərdiyyətdir” (Əhmədova, 1978: 80).

Ə.Əhmədovanın üslubu onun fərdiyyətini, həyat hadisələrini dərkinə və ona yanaşma üsullarını bir bütöv olaraq ortaya qoymaq və qoya bilmək gücü ilə səciyyələyir. Yuxarıda “Lövha” hekayəsindən verdiyimiz nümunə didaktik məzmunu, informasiya yükü və mətn fenomenliyi, janr paradigması ilə orijinal bir canlandırmanı, sənət nümunəsi olmanı diqqət önünə gətirir. Bədii nümunənin janr korpusu qısa və lakonik, informasiya yükü uşaqlara Günəş və Yer kürəsi timsalında maraqlı bir bilginin çatdırılmasına bağlanır. Digər kontekstdə işığın, nurun nə qədər funksional çəkiyə malik olduğunu özünəməxsusluqla aşılamağa köklənir.

Mətn informasiyası, yazıçı qayəsi, bədii-estetik prinsipin ortaya qoyduğu mükəmməllik bütünlükdə yaradıcı istedadına bağlanır. Uşaq yazıçısı olmada isə bu məsuliyyəti daha da artırır. Mövzu seçimindən onun çatdırılmasına qədər nə varsa hamısı sözün mənə yaddaşına, mətn fenomenliyinə, bədii-estetik formulanın unikallığına bağlanır. Ə.Əhmədova mətn və mühit, mətn və subyekt, mətn və mətn timsalında uşaq təsəvvüründə olanlardan və onların çeşidli maraqlarından çıxış etməklə hər bir hekayə və təmsil örnəyində maraqlı bir bilgi, didaktik qayə diqqət önünə gəlir. “Ayı meşədən küsdü”, “Heyvanların qış hekayəsi”, “Lovğa ördək balası”, “Səyyar dovşan”, “Tülkünün kələyi baş tutmadı”, “Göl əfsanəsi”, “Xəbərci qara qarğa”, “Ağlayan çəpiş” və s. hər birisi uşaq marağında olanları və onun didaktik mahiyyətinə dayananları əks etdirmək məqsədi daşıyır.

Bütün bunlar yazıçı istedadı və mövzunu dərk səviyyəsində ciddi mükəmməlliyə yüklənməklə, həm də bilgi verməyə, onların canlılara, təbiət varlıqlarına həssaslığının oyanışı və təlqini təsəvvürünə hesablanması ilə səciyyəvilik qazanır. “Hər bir xalqın gələcək taleyinin müəyyənlişməsində böyüməkdə olan nəslin necə və hansı şəkildə tərbiyə olunmasının müstəsna dərəcədə əhəmiyyəti vardır. Xalqın gələcəyi olan uşaqların mənəvi, əxlaqi, etik və estetik cəhətdən düzgün tərbiyəsi də həmin əhatəli tərbiyə sisteminin mühüm tərkib hissəsidir. Kiçikyaşlı uşaqların və gənc nəslin bu istiqamətdəki tərbiyəsində bir sıra dəyərli üsul və vasitələr vardır. Bu üsul və vasitələr içərisində bədii ədəbiyyatın, xüsusilə onun mühüm bir qolu olan uşaq ədəbiyyatının da ciddi və müstəsna rolunu qeyd etmək lazımdır” (Məmmədova, 2014: 4).

Ə.Əhmədova da bütün uşaqlar üçün yazdığı əsərlərlə eyni düşüncəyə, uşaqların və gənclərin milli-mənəvi dəyərlər kontekstində tərbiyəsinə görə təsəvvüründən gələn münasibətlər kutsallığına həssaslıq göstərməklə möhtəşəm bir ədəbiyyat xəzinəsi yaratmışdır. Məhz bütün bu zənginlikdən çıxış etməklə Z.Xəlil və F.Əsgərli vurğulayır ki, “Əzizə Əhmədova müasir uşaq nəsrinin tanınmış nümayəndələrindən biridir” (Xəlil, Əsgərli, 2011: 362). Görkəmli sənətkarın səhnə əsərləri, tərcümələri, eləcə də uşaq ədəbiyyatının aktual problemləri ilə bağlı təhlil yazıları zəngin istedadının imkanlılıq göstəriciləridir. Xalq yazıçısı M.Dilbazi vurğulayırdı ki, “onun yazıçı üslubu heç kəsə bənzəmir”. Mövzu və mündəricəsi, janr örtüyü ilə kifayət qədər əhatəli olan sənətkar tərcümə sahəsində də oxuculara öz töhfələrini vermişdir. A.Kuprinin “Gözəl həkim”, A.A.Milinin “Vinni-Pux və hamı-hamı-hamı”, V.Hayfin “Balaca Muk”, A.Lindqrenin “Balaca və damda yaşayan Karlson” və s. tərcümələri Azərbaycan oxucularını dünya ədəbiyyatının örnəkləri ilə tanış etmək məqsədi daşıyır.

Canlı həyat tabloları, yüksək təfəkkür intelleksiyası, yazı texnologiyası və ədibin mövzunu çatdırma üsulları Ə.Əhmədovda bütün yaradıcılığı boyu bir prinsip olaraq özünü qabarıq şəkildə göstərir. Bunlar, heç şübhəsiz, ədibin yaradıcı istedadı, müəllif üslubuna sədaqətindən irəli gələn məsələlərdir. Yazıcının hekayə, povest və təmsillərində nəzərə çarpan həyat lövhələri bütün kontekstlərdə informasiya bolluğuna, fikrin ifadə üsullarının məzmun səviyyəsində didaktik yükünə köklənir. Bu isə özlüyündə bədii örnəyin sənət hadisəsi olmasına, uğurluluğuna gətirib çıxarır. Məlum olduğu kimi, “Sözün ifadəliliyi yalnız onun ifadə etdiyi mənadan yox, yəni onun leksik mənasından yox, həm də onun stilistik siqlətindən, eləcə də sözün akustik çalarlarından tutmuş assosiativ-emosional çalarlarına qədər başqa sözlərlə müxtəlif əlaqələrindən də asılıdır” (Məmmədov, Babayev, Cavadov, 1998: 61).

Nəticə

Uşaq ədəbiyyatında bu tendensiya daha aparıcılıqla, həm də folklordan gələn elementlərin zənginlik fakturası ilə səciyyələnir. Çünki bədii düşüncə qavramının və ifadənin elə qanadlı tərəfidir ki, bir cizgi və epizodla böyük-böyük hadisə və əhvalatları çatdırmaq olur. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının gəldiyi yol ədəbiyyatın həm şifahi, həm də yazılı qolunda bunları bir məram olaraq

qarşısına qoyur. Ə.Əhmədova da müxtəlif mövzularda yazdığı uşaq ədəbiyyatı örnəklərində bunları bir prinsip kimi əsas götürür.

Əzizə Əhmədovanın uşaqlar üçün yaratdığı bədii örnəklər polifinik məzmunu və etnoenerjini ifadənin yüksək funksionallığı ilə səciyyəvilik qazanır. Ayrı-ayrı hekayə, təmsil, povestlərin ehtiva etdiyi müəyyənlik sənət kredosu olaraq mətn fenomenliyinə, yaradıcı istedadının möhtəşəmliyinə, mövzu və məzmun zənginliyinin təlqin etdiyi didaktik fakturaya bağlanır. Bütün bunlar fəvqəlməcanlıq səviyyəsində tarixi-mədəni prosesin ümumi axarını faktlaşdırmaqla onun məzmun qatında olanların spesifikasını aydınlaşdırır və daha geniş kontekstdə tipoloji yanaşmaları zəruriləşdirir.

Ədəbiyyat

1. Namazov, Q. (2007). Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı: Bakı Universiteti, 444 s.
2. Əhmədova, Ə. (1980). Bir ürək sındırmışam. Bakı: Gənclik, 170 s.
3. Azərbaycan klassik uşaq ədəbiyyatı antologiyası. (1998). Bakı: Elm, 300 s.
4. Məmmədov, M., Babayev, Y., Cavadov, T. (1992). Pedaqoji mühit və uşaq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 288 s.
5. Əhmədova, Ə. (1990). Bir məhəbbət burulğanı. Bakı: Yazıçı, 320 s.
6. Əhmədova, Ə. (1978). Bu ellərə vurulmuşam. Bakı: Yazıçı, 80 s.
7. Məmmədova, Ş. (2014). Uşaq ədəbiyyatı (Mirvarid Dilbazinin uşaq yaradıcılığı). Bakı: ADPU, 197 s.
8. Xəlil, Z., Əsgərli, F. (2011). Uşaq ədəbiyyatı. Bakı: ADPU, 498 s.
9. Məmmədov, M., Babayev, Y., Cavadov, T. (1998). İki əsrin maarif işığında. Azərbaycan klassik uşaq ədəbiyyatı antologiyası. Bakı: Elm, 310 s.

Göndərilib: 19.08.2022

Qəbul edilib: 15.10.2022